
RACHUNKOWOŚĆ KREATYWNA CZY RACHUNKOWOŚĆ AGRESYWNA?

1. RZETELNOŚĆ I WIARYGODNOŚĆ INFORMACYJNA WSPÓŁCZESNEJ RACHUNKOWOŚCI

Rozwój gospodarki rynkowej oraz globalizacja działalności gospodarczej, to główne determinanty wzrostu zapotrzebowania na informacje ekonomiczne dotyczące działalności przedsiębiorstw. Podstawowym źródłem informacji, dostępnym dla szerokiego grona użytkowników, jest rachunkowość.

Rosnące potrzeby informacyjne stawiane rachunkowości, wymuszają konieczność zmian horyzontu czasowego emitowanych informacji. Efektem jest stopniowe przekształcanie się rachunkowości retrospektywnej w rachunkowość prospektywną. Tradycyjne bazy danych wzbogacane są o dane szacunkowe i intencjonalne oczekiwania. Przedmiotem opisu coraz częściej, obok faktów rzeczywistych, stają się *wirtualne* operacje gospodarcze, obrazujące oszacowane lub przyszłościowe zjawiska dotyczące przedsiębiorstwa¹.

Oparcie procedur księgowych na estymacji i szacunkach powoduje, że materialna rzetelność i wiarygodność informacji księgowych schodzi na drugi plan. Problemem staje się możliwość kreacji w rachunkowości, a w efekcie przedstawianie wizerunku finansowego, odbiegającego od rzeczywistości.

¹ M. Gmytrasiewicz, *Teoria rachunkowości a Międzynarodowe Standardy Sprawozdawczości Finansowej*, [w:] *Rachunkowość wczoraj, dziś, jutro*, T. Cebrowska, A. Kowalik, R. Stępień (red.), Stowarzyszenie Księgowych w Polsce Zarząd Główny w Warszawie, Warszawa 2007, s. 118-119.

Szczególnie jest to zauważalne w aspekcie zaistniałych kryzysów finansowych. Liczne skandale i afery finansowe oraz oszustwa księgowo, pod znakiem zapytania stawiają wiarygodność i rzetelność informacyjną rachunkowości. Co prawda, oszustwa księgowo towarzyszą życiu gospodarczemu od początku istnienia rachunkowości², jednak w ostatnich latach ujawnione zostały przypadki fałszowania sprawozdań finansowych, których skutki finansowe, nie tylko osłabiły zaufanie inwestorów, ale też znalazły swoje odzwierciedlenie w spektakularnych bankructwach przedsiębiorstw, takich na przykład jak: Enron (63,4 mld dol.), WorldCom (103,9 mld dol.), Conesco (52,2 mld dol.) i inne.

Niewątpliwie problematykę fałszowania sprawozdań finansowych można uznać za jedną z patologii gospodarki rynkowej. Globalizacja i wzrost ryzyka podejmowanych decyzji gospodarczych, a zwłaszcza inwestycyjnych, determinują występowania tego zjawiska w skali dotąd niespotykanej³.

Negatywne praktyki rachunkowości kojarzą się przede wszystkim ze Stanami Zjednoczonymi. Bankructwo koncernu energetycznego Enron w 2001 roku, spowodowało upowszechnienie w terminologii zarówno naukowej, jak i potocznej określenia *kreatywna księgowość*⁴. Pojawia się jednak wątpliwość, czy w odniesieniu do oszustw, fałszerstw, przestępstw właściwe jest określenie tych zjawisk pojęciem *rachunkowości kreatywnej*, skoro *kreatywność* ma zabarwienie pozytywne. Z pewnością bardziej właściwym określeniem tych nagannych praktyk, jest *rachunkowość agresywna*.

Podstawowym sposobem opisu i klasyfikacji działalności gospodarczej jest prowadzona przez jednostkę rachunkowość. Jej nadrzędnym celem jest zbieranie, przetwarzanie i przekazywanie informacji finansowych określonym użytkownikom (tzw. interesariuszom). Odzwierciedleniem takiego podejścia jest zdefiniowanie przez *American Institute of Certified Public Accountants*, rachunkowości jako działalności usługowej, której zasadniczą funkcją jest dostarczanie informacji kwantytatywnych, głównie finansowych o jednostkach gospodarczych. Informacje te służą do podejmowania decy-

² Potwierdzeniem tego faktu są między innymi prace z XVI wieku autorstwa B.W. Schneickera, który w „Zweigach Buchhalten” (1549), zawarł opis złego prowadzenia i fałszowania ksiąg. Natomiast A. Pietro w pracy pt.: „O podwójnej buchalterii” (1586) opisał przypadki fałszowania wartości majątku, jak i bilansu. Zob. szerzej: T. Cebrowska, M. Jeżowski, *Fałszowanie i fryzowanie bilansów – nieco historii*, „Problemy Rachunkowości” 2000, nr 1, s. 3.

³ W. Wąsowski, *Kreatywna rachunkowość. Fałszowanie sprawozdań finansowych*, Difin, Warszawa 2005, s. 7.

⁴ Kategoria *kreatywnej rachunkowości* wywodzi się z brytyjskiego środowiska rachunkowości. Już w latach dziewięćdziesiątych XX wieku R. Parker podkreślał wykorzystywanie sprawozdań finansowych częściej do wprowadzania w błąd niż do informowania. B. Elliot oraz J. Elliot wskazywali, że *rachunkowość kreatywna* sugeruje, że informacje zawarte w sprawozdaniach finansowych przygotowane przez zarząd przedsiębiorstwa, są bardziej satysfakcjonujące dla nich samych niż akcjonariuszy. Zob. szerzej: S. Surdykowska, *Rachunkowość kreatywna a MSR/MSSF*, Ogólnopolski Zjazd Katedr Rachunkowości, Warszawa-Pułtusk 2004, s. 416.

zji ekonomicznych i dokonywania racjonalnych wyborów pomiędzy alternatywnymi kierunkami działania⁵.

Charakter generowanych przez przedsiębiorstwa informacji jest wynikiem realizowanej przez nie polityki rachunkowości. Międzynarodowy Standard Rachunkowości (MSR) nr 8 wskazuje, że polityka rachunkowości obejmuje zasady, reguły, metody, uzgodnienia umowne i praktyki przyjęte przez jednostkę gospodarczą przy opracowywaniu i generowaniu informacji za pomocą sprawozdawczości finansowej⁶. W ramach prowadzonej polityki rachunkowości dokonywany jest wybór między wieloma możliwościami, które zagwarantowane są przepisami prawa oraz zwyczajowo. Niewątpliwie wybór jest atutem polityki rachunkowości. Jednak korzystanie z prawa wyboru, zdeteminowane jest koniecznością ukazania wpływu określonych wyborów na prezentowane rezultaty⁷. Tak jak w przypadku każdej polityki, przyjęte rozwiązania są wyrazem kompromisu, który ma na celu zrównoważenie wielu przeciwstawnych interesów odbiorców informacji.

Biorąc pod uwagę złożoność procesów biznesowych zachodzących w jednostkach gospodarczych oraz warunków ich funkcjonowania, przyjęte uregulowania prawne nie są w stanie uwzględnić rozwiązań wszystkich sytuacji, które pojawiają się w danej sferze życia gospodarczego i społecznego. Stąd też różnorodność reguł, wytycznych, rekomendacji oraz prawnie akceptowanych standardów rachunkowości oraz interpretacji⁸. Istnienie i obowiązek przestrzegania takich regulacji, nie zawsze jednak umożliwi właściwe opisywanie zdarzeń gospodarczych, których nietypowość nie mieści się w ogólnie akceptowanych zasadach. Odpowiedzią na zaistniały problem jest oparcie zasad rachunkowości na koncepcji *true and fair view* – zasadzie wiernego i rzetelnego obrazu. Stanowi ona antidotum na niedoskonałości norm rachunkowości w porównaniu z bogactwem życia gospodarczego oraz ograniczonymi możliwościami w przewidywaniu wszystkich zdarzeń, jakie mogą wystąpić w trakcie prowadzonej działalności⁹.

Tworzenie rzetelnego obrazu działalności jednostki gospodarczej prezentowanego w postaci sprawozdania finansowego oraz ocen i opinii z nim związanych, uznawane jest za podstawowe zadanie rachunkowości. Aby informacje zawarte w sprawozdaniu mogły zabezpieczyć właściwą realizację wszystkich funkcji rachunkowości, muszą po-

⁵ A. Belkaoui, *Accounting Theory*, HBJ Publishers, San Diego 1985, s. 4.

⁶ Międzynarodowe Standardy Sprawozdawczości Finansowej 2007, Tom I, SKwP, IASB, Warszawa, Londyn 2007.

⁷ M. Remlein, *W poszukiwaniu ładu terminologicznego. Polityka rachunkowości, polityka bilansowa, zasady rachunkowości*, [w:] *Rachunkowość w teorii i praktyce, t. I Rachunkowość finansowa*, W. Gabrusewicz (red.), Wydawnictwo Akademii Ekonomicznej w Poznaniu, Poznań 2007, s. 295.

⁸ S. Surdykowski, *Rachunkowość międzynarodowa*, Zamykacze, Kraków 1999, s. 43.

⁹ T. Martyniuk, B. Gierusz, *Utrata wartości rzeczowych aktywów trwałych jako efekt realizacji zasady true nad fair view*, „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Szczecińskiego” nr 455, Prace Instytutu Ekonomiki i Organizacji Przedsiębiorstw nr 50, Szczecin 2007, s. 88.

siadać walor wysokiej jakości. Jakość informacji tworzonych przez rachunkowość interpretować można jako zespół cech stanowiących o zdolności do spełnienia wymagań wynikających z pełnionych przez rachunkowość funkcji¹⁰. Osiągnięcie zadawalającego poziomu jakości generowanych informacji wymaga, by ich gromadzenie, przetwarzanie oraz prezentowanie, było zgodne z ogólnie przyjętymi zasadami rachunkowości¹¹.

Jedną z istotniejszych cech jakościowych informacji generowanych przez rachunkowość, jest wiarygodność, a co się z tym wiąże – rzetelność. Wiarygodność oznacza, że dostarczane informacje powinny być obiektywne, bezstronne, niezawierające istotnych błędów, kompletne. Stopień wiarygodności informacji generowanych przez rachunkowość, determinuje prawidłowość i skuteczność decyzji podejmowanych przez ich odbiorców. Warunkiem wiarygodności jest wierne i rzetelne odzwierciedlenie rzeczywistości gospodarczej¹². To właśnie zasada wierności i rzetelności prezentowanych informacji jest fundamentem systemów rachunkowości finansowej. Paradoksalnie, mimo tak ważnej roli, jaką współcześnie ona odgrywa, towarzyszy jej jednak znacznie mniejsza pewność, co do sposobu realizacji praktycznej¹³. Pojawiają się wątpliwości, czy obraz przedsiębiorstwa powinien być przedstawiony zgodnie z określonymi normami, które często nie nadążają za szybko zmieniającym się otoczeniem, czy też należy go prezentować dość elastycznie¹⁴, uwzględniając nowe zdarzenia gospodarcze. Jest to o tyle istotny problem, gdyż z jednej strony oczekuje się od rachunkowości przydatnej decyzyjnie informacji, natomiast z drugiej strony, zbyt duże rozluźnienie w zakresie ujmowania i prezentacji poszczególnych zdarzeń gospodarczych może przyczyniać się do zamierzonego i niezgodnego z przepisami prawa manipulowania, a w konsekwencji – zniekształcania prezentowanych danych. Co prawda, w Międzynarodowych Standardach Sprawozdawczości Finansowej (MSSF) podkreśla się, że przydatność informacji jest ważniejsza od jej wiarygodności, to jednak należy pamiętać, iż z punktu widzenia użytkowników, informacja jest przydatna wówczas, jeżeli jest wiarygodna.

W przedstawionym kontekście niewątpliwie ważnym aspektem polityki rachunkowości przedsiębiorstw, jest przestrzeganie przez nie zasad legalności. Założenia koncepcyjne MSR identyfikują nadrzędne zasady rachunkowości, których stosowanie umożliwia prezentowanie w sposób rzetelny i przejrzysty sytuacji finansowej oraz majątkowej podmiotu gospodarczego. Pomimo tych założeń, pozostaje pewna przestrzeń

¹⁰ B. Micherda, *Wiarygodność istotną cechą jakościową sprawozdania finansowego*, „Forum Rachunkowości” 2007, nr 1, s. 3.

¹¹ J. Samelak, *Determinanty sprawozdawczości finansowej przedsiębiorstw oraz kierunki dalszego jej rozwoju*, Akademia Ekonomiczna w Poznaniu, Poznań 2005, s. 119-120.

¹² E. Walińska, *Międzynarodowe standardy rachunkowości. Ogólne zasady pomiaru i prezentacji pozycji bilansu i rachunku wyników*, Oficyna Ekonomiczna, Kraków 2005, s. 55.

¹³ M. Gmytrasiewicz, A. Karmańska, *Rachunkowość finansowa*, Difin, Warszawa 2004, s. 20.

¹⁴ A. Kamela-Sowińska, *Polska rachunkowość w Unii Europejskiej*, [w:] *Rachunkowość w warunkach Unii Europejskiej*, Materiały Konferencyjne, Poznań 2005, s. 60-63.

na ujęcie subiektywnej interpretacji przepisów rachunkowości i prawa oraz na swobodne działanie, czyli na politykę bilansową. Jednak jak w przypadku każdego rodzaju wolności, może być ona wykorzystywana nie tylko zgodnie z prawem, czyli dążeniem do tworzenia w sprawozdaniu finansowym rzetelnego obrazu potencjału oraz dokonania jednostki gospodarczej, ale też niezgodnie, czyli do celowego wprowadzania w błąd użytkowników sprawozdań finansowych¹⁵.

W przedstawionym kontekście polityka rachunkowości przestaje istnieć tam, gdzie zaczyna się *zamazywanie danych* oraz kłamstwo i fałszerstwo bilansowe¹⁶. Polityka rachunkowości powinna więc odzwierciedlać działania o charakterze pozytywnym (twórczym), jednak zgodnym z przepisami prawa bilansowego. Generowane informacje powinny być wolne od błędów i jakichkolwiek manipulacji, gdyż tylko takie działania pozwalają na realizację zasady wiernego i rzetelnego obrazu.

2. RACHUNKOWOŚĆ KREATYWNA CZY RACHUNKOWOŚĆ AGRESYWNA

Nieodłączną cechą rachunkowości jest jej normatywny charakter, co determinowane jest obowiązującymi ogólnymi i szczegółowymi zasadami. Ich prawidłowa interpretacja i zastosowanie warunkuje rzetelność i wiarygodność generowanych informacji na temat sytuacji i dokonań finansowych jednostki. Naruszenie którejkolwiek z zasad wpływa na zniekształcenie rzeczywistego obrazu przedsiębiorstwa.

Jednak rachunkowość nie jest dziedziną ścisłą i w wielu przypadkach daje możliwość różnorodnej interpretacji określonych zdarzeń. Dlatego też, we współczesnych warunkach funkcjonowania przedsiębiorstw, równie ważną, a może nawet wręcz ważniejszą jest inna cecha rachunkowości, jaką jest kreatywność.

Kreatywność jest istotą rachunkowości, która z jednej strony zawiera uniwersalne, postulatywne rozwiązania, z drugiej natomiast zapewnia elastyczność i możliwość dostosowywania rozwiązań do specyfiki indywidualnej działalności, tworząc obszary swobody¹⁷.

Prowadząc księgi rachunkowe, jednostki gospodarcze zobowiązane są do postępowania zgodnie z nadrzędnymi zasadami rachunkowości, które są podstawowe i nienaruszalne. Jednak z drugiej strony przepisy prawa dopuszczają możliwość alternatyw-

¹⁵ S. Surdykowska, *Wycena w środowisku nowej ekonomii – wartość księgową kontra wartość rynkowa*, Prace Naukowe Akademii Ekonomicznej we Wrocławiu, nr 911, Wrocław 2001.

¹⁶ K. Sawicki, *Polityka bilansowa a regulacje ustawowe w zakresie rachunkowości*, „Zeszyty Teoretyczne Rady Naukowej SKwP” 1995, nr 32, s. 206.

¹⁷ T. Martyniuk, *Ciche rezerwy jako narzędzie rachunkowości kreatywnej*, [w:] *Informacyjna funkcja rachunkowości w gospodarce współczesnej*, A. Dyhdalewicz, G. Klamecka-Roszkowska, J. Sikorski (red.), Wydawnictwo Uniwersytetu w Białymstoku, Białystok 2007, s. 165.

nych rozwiązań i subiektywną interpretację rzeczywistości. W efekcie ten sam zasób majątkowy może być różnorodnie ujmowany¹⁸, czy też nawet wyceniany. Owa elastyczność przepisów jest wyrazem realizowanej koncepcji *true and fair view* i jest zdeterminowana między innymi¹⁹:

- 1) brakiem możliwości przewidywania wszystkich zdarzeń, jakie mogą wystąpić w trakcie działalności podmiotu (brak takiej możliwości nie pozwala na ich jednoznaczne uregulowanie);
- 2) regulacjami finansowo-księgowymi, które są odpowiedzią na zmiany otoczenia (w praktyce, zarówno problemy, jak i pomysły na ich rozwiązanie powstają wcześniej i znacznie wyprzedzają tempo tworzenia nowych regulacji oraz modyfikacji już istniejących);
- 3) trudnościami w zastosowaniu w miarę wąskiego zestawu jednoznacznych regulacji, jednolitych dla wszystkich jednostek.

Kreatywność²⁰ w swoim podstawowym znaczeniu ma niewątpliwie pozytywny wydźwięk, gdyż odzwierciedla działanie z pomysłem, niekonwencjonalność. Stanowi ona naturalny, zgodny z prawem, element twórczy pozwalający na jak najbardziej rzeczywiste i dokładne przedstawienie obrazu jednostki uwzględniając zarazem jej specyfikę. Jest ona przede wszystkim wyrazem działań będących reakcją na przypadki, które nie są jednoznacznie określone. Nie oznacza to jednak, że przyjmowane rozwiązania nie są w żaden sposób ograniczone. Granice te wynikają, jak to już było wcześniej podkreślane, z przyjętej w rachunkowości koncepcji *true and fair view*. Rachunkowość kreatywna odzwierciedla więc prowadzoną politykę rachunkowości, opartą na dostrzeganiu zmian zachodzących w podmiocie i reakcji na nie, co przekłada się na odpowiednią prezentację danych w sprawozdaniach finansowych. Jest ona wynikiem podejmowanych działań będących przede wszystkim przejawem zastosowań w obszarach swobody obejmujących prawa wyboru, które występują w sytuacji, gdy regulacje przewidują wzajemnie wykluczające się rozwiązania, a o ich wyborze decyduje sama jednostka.

Rachunkowość kreatywna stanowi przeciwstawienie rachunkowości sformalizowanej. Skodyfikowanie rachunkowości niewątpliwie daje mniej przestrzeni dla rachunkowości kreatywnej. Można nawet postawić tezę, że gdyby nie było regulacji rachunkowości w postaci przepisów prawnych, nie byłoby rachunkowości kreatywnej. Wów-

¹⁸ Przykładem są środki gospodarcze o niskiej jednostkowej wartości, które w zależności od przyjętej polityki rachunkowości, mogą być ujmowane jako składnik majątkowy, bądź też odpisywane od razu w koszty. Przyjęcie każdego z tych rozwiązań warunkuje wartość bilansowa aktywów oraz poziom wyniku finansowego.

¹⁹ T. Martyniuk, *Ciche rezerwy...*, op.cit., s. 166.

²⁰ Słowo *kreatywność* pochodzi z łacińskiego *create* – tworzyć i oznacza tworzenie o zabarwieniu pozytywnym, zob.: *Mały słownik polsko-łaciński*, L. Winniczuk (red.), PWN, Warszawa 1997, s. 556.

czas generowane przez rachunkowość za pomocą sprawozdawczości finansowej informacji, przedstawiane byłyby zgodnie z wyobrażeniami czy intencjami sporządzających, uwzględniającymi przede wszystkim interes jednostki²¹.

Rachunkowość kreatywną stosują wszystkie przedsiębiorstwa w celu przedstawienia danych finansowych, aby tworzyły jak najkorzystniejszy wizerunek firmy. Kreatywność w rachunkowości nie jest oparta jednak na pełnej dowolności i jak to było już wcześniej podkreślone, ma swoje ramy, które wynikają z obowiązujących prawnych regulacji.

Jednak w obszarze rachunkowości coraz częściej obserwuje się działania nie tylko kreatywne, ale mówiąc wprost – przekłamania i oszustwa finansowe. Rzeczywistość gospodarcza, która znacznie wyprzedza uregulowania prawne powoduje, że firmy same muszą rozwiązywać różne problemy, co wiąże się z niebezpieczeństwem błędów i nadużyć w rachunkowości²². Szczególnie niebezpieczne są oszustwa księgowo²³ będące odwrotnością twórczych działań. Ich następstwem jest chaos informacyjny i manipulowanie danymi, polegającym między innymi na: tendencyjnym ich selekcjonowaniu i konfigurowaniu, zatajaniu faktów. Są one przeprowadzane świadomie w celu poprawy wizerunku firmy²⁴ i są często uzasadniane przez menedżerów korzyściami wynikającymi z nich dla firmy i jej akcjonariuszy. Jest to niewątpliwie *ciemna* strona rachunkowości, która nie jest wyrazem twórczego, pozytywnego myślenia. Jest ona konsekwencją manipulacji danymi, które nie tylko wykorzystują luki w zasadach rachunkowości, ale też wychodzą poza przepisy prawa. Manipulowanie dokonywane jest przez stosowanie nieodpowiednich metod pomiaru, pomijanie w ewidencji zdarzeń oraz niewłaściwą ich prezentację w sprawozdaniu.

Nadużycia mające na celu lepszą prezentację podmiotu w sprawozdaniach finansowych niż pozwalają na to parametry ekonomiczne, nie mają z pewnością nic wspólnego z rachunkowością kreatywną, która jest wyrazem realizowanej przez przedsiębiorstwo polityki rachunkowości. W takich sytuacjach właściwsze wydaje się być określenie *oszustwo, kłamstwo, czy nawet przestępstwo*.

²¹ W. Wąsowski, *Kreatywna rachunkowość – fałszowanie sprawozdań finansowych*, Difin, Warszawa 2005, s. 13.

²² J. Wiśniewska, *Kreatywna rachunkowość – przyczyny występowania i skutki dla firm*, Serwis Finansowo Księgowy (F-K) 2005, nr 013.

²³ Według Międzynarodowych Standardów Rewizji Finansowej (MSRF) 240 oszustwo księgowo, definiowane jest jako celowe działanie ukierunkowane na poprawę wizerunku przedsiębiorstwa poprzez między innymi fałszowanie lub zmianę danych w dokumentach, wyłączenie lub pominięcie w zapisach księgowych lub dokumentach skutków transakcji, prezentacji transakcji pozornych, niewłaściwe stosowanie zasad rachunkowości; zob. szerzej: A. Karmańska, *Wartość ekonomiczna w systemie informacyjnym rachunkowości*, Difin, Warszawa 2009, s. 55, 63.

²⁴ Między innymi poprzez wykazanie większego zysku, wskazując przy tym na korzyści, których źródłem może być między innymi stabilność wypłat dywidendy.

Powstaje zatem pytanie, dlaczego zarówno w teorii, jak i w praktyce rachunkowość kreatywna utożsamiana jest z rachunkowością przestępczą? Często pojawiają się też określenia *negatywna rachunkowość kreatywna (przestępcza)*. Z pewnością zdeterminowane jest to tym, iż rachunkowość, tak jak każdy inny system prawny, nie jest wolna od różnego rodzaju manipulacji. A źródeł tego procederu należy upatrywać między innymi w:

- potrzebie pokazania wyniku finansowego spodziewanego przez rynek,
- uzależnieniu premii dla zarządu od poziomu osiągniętego zysku,
- chęci zwiększenia zysku bądź też ukrycia straty,
- wymaganiach jednostki dominującej odnośnie do realizacji określonego, minimalnego zwrotu z inwestycji przez jednostkę zależną,
- ukryciu ryzyka finansowego,
- chęci przekonania kredytodawców, pożyczkodawców i partnerów handlowych o wiarygodności jednostki.

W efekcie powyższych działań, pojęcie rachunkowości kreatywnej coraz częściej używane jest w sensie pejoratywnym, w powiązaniu z oszustwami księgowymi²⁵. Dlatego też, w celu wyeliminowania tych nieprawidłowości terminologicznych, które tak de facto wprowadzają w błąd, oraz dla odzwierciedlenia owych nieprawidłowych działań, powinno być przyjęte i zdefiniowane określenie *rachunkowość agresywna*, czy też *rachunkowość przestępcza*.

Reasumując należy przyjąć, iż *rachunkowość kreatywna*²⁶ odzwierciedla takie działania, które bez naruszania reguł prawa, prezentują najbardziej pożądany w danych okolicznościach obraz przedsiębiorstwa. Są one wynikiem oparcia decyzji na dopuszczalnych ustawowo zasadach, zwyczajach i polityce księgowej. Natomiast zawyżanie pozycji finansowej i wartości przedsiębiorstwa oraz przedstawianie nieistniejącego stanu rzeczy w drodze fałszowania informacji, jest przejawem stosowania rachunkowości agresywnej (przestępczej)²⁷.

²⁵ M. Bąk, *Działania kreatywne a polityka rachunkowości przedsiębiorstwa*, Zeszyty Naukowe „Finanse, Rynki finansowe, Ubezpieczenia” nr 18, Szczecin 2009, s. 10.

²⁶ Przyjęcie, w odniesieniu do rachunkowości kreatywnej, pozytywnego zabarwienia, potwierdza również stanowisko Zarządu Polskiego Stowarzyszenia Kreatywności, które naukowo bada zjawisko kreatywności. Kwestionują oni stosowanie wszelkiego rodzaju nadużyć semantycznych i merytorycznych dotyczących kategorii *kreatywność*. Ich krytyka szczególnie dotyczy praktyk stosowania pojęcia kreatywności w kontekście machinacji, nieuczciwości, naruszania prawa. Zob. szerzej: J. Szmidt, *Księgowość kreatywna czy złodziejska*, „Rzeczpospolita” z dn. 03.01.2004.

²⁷ Nie należy utożsamiać z rachunkowością agresywną błędów popełnianych przy prowadzeniu ksiąg rachunkowych. Za błąd uznaje się niezamierzone nieprawidłowości związane z prowadzeniem ksiąg i sporządzeniem sprawozdania finansowego. Przykładem błędu jest na przykład niewłaściwe oszacowanie wysokości rezerwy, wywołane przeoczeniem jakichś faktów lub ich nieprawidłową interpretacją.

Pojawia się jednak wątpliwość, czy rozmyślny zamiar defraudacji można jeszcze ująć w ramach systemu rachunkowości. Bardzo często za zaistniałą sytuację obarcza się niedoskonałość prawa bilansowego, które z jednej strony formułuje podstawowe zasady prowadzenia ksiąg, natomiast z drugiej daje dużo swobody w kształtowaniu rachunkowości jednostki. Jednak w praktyce, biorąc pod uwagę specyfikę firm oraz zmienność warunków biznesowych, trudno sobie wyobrazić takie sformalizowanie przepisów, które wyczerpująco określałyby wszystkie zagadnienia, a jednocześnie sprawdzały się w przypadku wszystkich jednostek. Ograniczenia te wynikają przede wszystkim z różnorodności operacji gospodarczych oraz specyfiki jednostek gospodarczych. Dlatego też winą za naganne praktyki w rachunkowości, których skutki finansowe szczególnie są widoczne w kontekście ostatnio zaistniałego kryzysu gospodarczego, należy obarczać nie system rachunkowości, ale ludzi, którzy kierując się różnymi celami, podejmują decyzje co do wyboru określonych rozwiązań finansowych i księgowych, niekoniecznie w oparciu o poczucie odpowiedzialności i etykę zawodową.

3. PRAKTYKI RACHUNKOWOŚCI AGRESYWNEJ

Gospodarka jest tworem dynamicznym, determinującym różne możliwości rozwoju, co pociąga za sobą możliwość tworzenia atrakcyjnej informacji rynkowej. Może się to odbywać w drodze twórczych działań opartych na przepisach prawnych, ale też, co potwierdzają pojawiające się cyklicznie kryzysy finansowe, poprzez wykorzystanie źle pojętej agresywnej rachunkowości.

Zamierzone, celowe oraz świadome dokonywanie manipulacji, w celu zniekształcenia obrazu rzeczywistości gospodarczej w pożądanym kierunku, to niewątpliwie przejaw działań zmierzających do fałszowania sprawozdań finansowych. Celem tych procedur, jest przede wszystkim przedstawienie sytuacji gospodarczej jednostki, w taki sposób, by odbiorca informacji wytworzył sobie obraz inny niż stan faktyczny. Skutkiem fałszowania sprawozdań finansowych jest przekazywanie błędnych informacji, których niewłaściwa interpretacja przez odbiorcę, powoduje iż ponosi on stratę²⁸. Działania te odbywają się przede wszystkim przez:

- manipulację, zafałszowanie lub zmianę danych lub dokumentów źródłowych, na podstawie których sporządza się sprawozdanie finansowe,
- błędną interpretację lub umyślne pominięcie zdarzeń, transakcji i innych znaczących informacji w sprawozdaniu finansowym,
- zamierzone niepoprawne stosowanie zasad rachunkowości dotyczących wyceny, klasyfikacji i ujawniania informacji.

²⁸ W. Wąsowski, *Kreatywna rachunkowość...*, op.cit., s. 9.

W praktyce wykształciło się wiele sposobów manipulowania wielkościami księgowymi. Przykładem praktyk rachunkowości agresywnej, jest *wyprowadzanie* wartości niektórych spółek. Migracja wartości znajduje odzwierciedlenie w spadku rynkowej wartości przedsiębiorstw. O tym, jak wiele spółek ją traci (mimo że wykazują zyski memoriałowe, a menedżerowie pobierają sowite premie) świadczą z jednej strony raporty spółek giełdowych, a z drugiej – dane o wynagrodzeniach menedżerów. Inne sposoby dotyczą manipulowania zarówno kategoriami wynikowymi, jak i pozycjami bilansowymi (tabela 1).

Tabela 1
Podstawowe narzędzia fałszowania informacji generowanych przez rachunkowość

Narzędzia	Przykłady
Manipulowanie poziomem przychodów	<ul style="list-style-type: none"> • uznawanie przychodów, gdy istnieje istotna niepewność co do ich rzeczywistego uzyskania, • ujęcie w księgach bieżącego okresu przychodów z tytułu usług, które będą świadczone w przyszłości, • manipulowanie momentem uznawania przychodów w porozumieniu z odbiorcami, • ujmowanie jako przychody ze sprzedaży, tej części co do której wiadomo, że będzie zwrócona przez odbiorcę, • ujmowanie fikcyjnych przychodów w okresowych sprawozdaniach finansowych.
Manipulowanie poziomem kosztów	<ul style="list-style-type: none"> • aktywowanie niewłaściwych kosztów, • zaniechanie odpisu w koszty/straty aktywów bezwartościowych, • przyspieszenie ujęcia przyszłych dyskrecyjnych wydatków w ciężar bieżącego okresu, • ujęcie w ciężar kosztów bieżącego okresu kosztów amortyzacji, które powinny być ujęte w przyszłych okresach sprawozdawczych.
Manipulowanie wynikiem finansowym	<ul style="list-style-type: none"> • zwiększenie zysku na skutek celowego doprowadzenia do przeterminowanych należności, • ukrywanie strat na działalności kontynuowanej poprzez włączenie ich w koszty działalności zaniechanej, • ukrywanie faktur lub bezzasadne odsyłanie ich kontrahentom, • rozwiązanie części rezerwy pod pretekstem jej zawyżonego oszacowania, • nabycie zapasów lub przedmiotów o niskiej wartości i odpisanie ich wartości w koszty, • nieuzasadnione utworzenie odpisu aktualizującego należność od kontrahenta, • wykazanie fikcyjnych niedoborów.
Manipulowanie składnikami aktywów i pasywów	<ul style="list-style-type: none"> • ujęcie przychodów, a nie zobowiązań, gdy wpłynęły środki pieniężne, • zaniechanie ujawnienia pewnych lub warunkowych zobowiązań, • angażowanie się w transakcje, których celem jest <i>wyprowadzenie</i> zobowiązań z bilansu.

Źródło: opracowanie własne.

Negatywne praktyki rachunkowości kojarzą się przede wszystkim ze Stanami Zjednoczonymi. Przykładem jest jedna z największych afer księgowych, która doprowadziła do bankructwa koncern energetyczny Enron w 2001 roku, powodując wielomiliardowe straty²⁹. W tym przypadku księgowi wykorzystali strukturę powiązań Enrona ze spółkami zależnymi. Niejednokrotnie tworzone spółki zależne, mające status jednostek specjalnego przeznaczenia celem ukrycia strat lub ulokowania w nich zobowiązań.

Inny przykład nagannych praktyk rachunkowości dotyczy przedsiębiorstwa WordCom – jednej z największej firm telekomunikacyjnych na świecie. Komisja Papierów Wartościowych (SEC) oskarżyła kierownictwo koncernu o manipulowanie wynikami finansowymi. Firma, poprzez oszukańcze praktyki, przez cztery kwartały 2001 roku ukrywała stratę w wysokości 3,8 mld dol. Działania te polegały między innymi na zaniżaniu kosztów operacyjnych poprzez ujmowanie kosztów wynajęcia łącz od innych operatorów jako wydatki inwestycyjne. Również prowadzona była praktyka zawyżania przychodów poprzez rozwiązywanie rezerw na złe długi i obowiązkowe opłaty.

Praktyki agresywnej księgowości odnotowano też w firmie Xerox. Polegały one na zaliczaniu do bieżącego wyniku finansowego przychodów przyszłych okresów, na przykład opłaty z wynajmu, leasingu.

Przedstawione praktyki rachunkowości agresywnej są jednymi z wielu, jakie odnotowano w Stanach Zjednoczonych. Inne przykłady rachunkowości agresywnej ilustruje tabela 2.

Tabela 2
Przykłady stosowania rachunkowości agresywnej w firmach amerykańskich

Firma	Charakter nagannych praktyk
Adelphia	Zatajenie około 3,1 mld dol. pożyczek i gwarancji bankowych
Lucent Technologies	Nieprawidłowe ujęcie w przychodach 79 mln dol.
Merck	Ujęcie w przychodach ok. 12,4 mld dol. z tytułu ubezpieczeń, których nigdy nie otrzymano
Rite Aid	Zawyżenie przychodu netto o około 1,6 mld dol.
Halliburton	Nieprawidłowe zaksięgowanie przychodów z tytułu realizacji kontraktów budowlanych
Mirant	Zawyżenie wartości aktywów o blisko 253 mln dol.

Źródło: opracowanie własne na przykładzie: H. Salik, *Kiedy gospodarka otrząśnie się po skandalach*, „Gazeta Wyborcza” 2002, nr 192.

²⁹ Kierownictwo firmy przez kilka lat było przedmiotem zainteresowania i dochodzeń urzędów skarbowych, władz giełdy i sądów. Konsekwencje finansowe odczuła też firma doradczą Andersen, której pracownik uczestniczył w nierzetelnym kontrolowaniu dokumentów Enrona.

Skutki negatywnych praktyk można też zaobserwować na innych rynkach³⁰, również w Polsce. Funkcjonując w warunkach gospodarki rynkowej, przedsiębiorstwa przyjmują do swojej praktyki zarówno pozytywne, jak i negatywne *zasady gry rynkowej*. Praktyka gospodarcza pokazuje, iż problem związany z nagannymi praktykami w rachunkowości występuje, jak dotychczas w znacznie mniejszym zakresie, niż w Stanach Zjednoczonych. Nie świadczy to jednak o marginalności problemu³¹. Potwierdzają to prowadzone w tym zakresie badania. W Polsce około 12% badanych firm otrzymuje od biegłego rewidenta opinię z zastrzeżeniami, gdzie coraz większy udział przypada na spółki o najlepiej zorganizowanej księgowości (w 2001 roku – 53% to spółki akcyjne, 46% – spółki z o.o.).

Tabela 3
Przykłady polskich praktyk rachunkowości agresywnej

Firma	Charakter nagannych praktyk
IDM Warsaw	Firma należąca do Elaktrimu, która w 2000 roku wykazała stratę w wysokości 77,6 mln zł przy wartości aktywów na poziomie 13 tys. zł, a w 2001 roku 16,3 mln zł zysku przy aktywach na poziomie 1,45 mln zł.
Elektrim	Nieujmowanie w księgach rachunkowych zdarzeń gospodarczych, na przykład posiadanych quasi-opcji sprzedaży. Inne nieprawidłowe zabiegi dotyczące między innymi zasad rozliczania kontraktów terminowych.
ST Group	Zawyżanie wartości aktywów poprzez sztuczne operacje księgowe.
PPWK S.A.	W raporcie z I półrocze 2002 roku spółka zawyżyła przychody o 5,4 mln zł.
Impexmetal	Stosowanie procedur zawyżania, a następnie zaniżania rezerw. Utworzono rezerwy na wszelkie możliwe, nawet hipotetyczne wydatki, obniżając tym samym zysk brutto o 8 mln zł w celu wykazania nieefektywności działania zarządu. Nowe kierownictwo swoją efektywność działań uzyskało rozwiązując część rezerw, co pozwoliło na wzrost zysku o ponad 7 mln zł.
Bank Millennium (wcześniej BIG Bank Gdański)	Zawyżenie wyniku finansowego poprzez nieujęcie w rachunku zysków i strat kosztów tworzenia rezerw na należności.

Źródło: opracowanie własne na podstawie: P. Gut, *Kreatywna księgowość a fałszowanie sprawozdań finansowych*, C.H. Beck, Warszawa 2006, s. 84-87.

³⁰ Na przykład przedsiębiorstwo zbrojeniowe British Aerospace, holenderski koncern handlowy Ahold (manipulacja wynikami finansowymi), włoski koncern spożywczy Parmalat (fałszowanie sprawozdań finansowych poprzez wykazywanie nieistniejących aktywów w granicach 10 mld euro).

³¹ D. Zarzecki, *Analiza dyskryminacyjna jako metoda oceny zagrożenia bankructwem*, [w:] *Zarządzanie finansami*, D. Zarzecki (red.), Uniwersytet Szczeciński, Szczecin 2003.

Blisko 40% zastrzeżeń wobec spółek akcyjnych dotyczy zawyżenia w sprawozdaniach wartości aktywów, błędnej wartości zobowiązań, zawyżenia wyniku finansowego oraz niewłaściwej oceny przez zarząd podmiotu możliwości kontynuowania działalności³².

Przedstawione przykłady odzwierciedlają techniki manipulowania wizerunkiem ekonomicznym przedsiębiorstwa, które mogą być sklasyfikowane jako³³:

1. *Window dressing* – zabiegi podejmowane przed końcem roku obrotowego w celu poprawy wizerunku firmy, na przykład polegające na krótkoterminowym upłynianiu aktywów przed dniem bilansowym.
2. *Income smoothing* – zamierzone wygładzanie fluktuacji poziomu zysków do takiego poziomu, który jest w danym momencie uważany za optymalny z punktu widzenia firmy, na przykład poprzez sterowanie terminami zdarzeń gospodarczych, w sposób umożliwiający odpowiednie kształtowanie poziomu przychodów, czy też zysków w czasie.
3. *Timing* – polega na zawieraniu kontraktów gospodarczych oraz rejestrowaniu operacji nie w takim czasie, jaki odpowiada rzeczywistym potrzebom gospodarczym, w sytuacji, gdy jest to korzystne dla uzyskania określonego efektu w sprawozdaniu finansowym.

* * *

Oparcie procedur księgowych na estymacji i szacunkach powoduje, że materialna rzetelność i wiarygodność informacji księgowych w praktyce niektórych przedsiębiorstw, schodzi na drugi plan. Problemem stają się naganne praktyki w rachunkowości, w wyniku których wizerunek finansowy firm odbiega od rzeczywistości.

Szczególnie jest to zauważalne w aspekcie zaistniałych kryzysów finansowych. Liczne skandale i afery finansowe oraz oszustwa księgowe, pod znakiem zapytania stawiają wiarygodność i rzetelność informacyjną rachunkowości. Przedmiotem licznych dyskusji staje się problematyka *kreatywnej księgowości*. Pojawia się jednak wątpliwość, czy w odniesieniu do oszustw, fałszerstw, przestępstw właściwe jest określenie tych zjawisk pojęciem rachunkowości kreatywnej, skoro kreatywność ma zabarwienie pozytywne. Rachunkowości kreatywnej nie powinno się odnosić do błędów, nadużyć, czy też oszustw, gdyż jest ona narzędziem realizacji przez firmę polityki rachunkowości. Z pewnością bardziej właściwym określeniem dla tych nagannych praktyk jest: *rachunkowość agresywna (przestępcza)*.

Jednak niezależnie od przyjętej terminologii, fałszowanie sprawozdań finansowych może być uznane obecnie za jedną z głównych patologii gospodarki rynkowej, która w dobie globalizacji nie zna granic. Ich skutki znajdują odzwierciedlenie w spek-

³² W. Moczydłowska, *Zawyżone wyniki w spółkach akcyjnych*, „Gazeta Prawna”, z dn. 29.05.2005.

³³ M. Kutera, A. Hołda, S. Surdykowska, *Oszustwa księgowe. Teoria i praktyka*, Difin, Warszawa 2006, s. 36-38, 63.

takularnych upadkach firm w wielu krajach. Dlatego też istotne znaczenie ma identyfikacja przyczyn, mechanizmów i metod fałszowania. Pozwoli to nie tylko na wcześniejsze ostrzeżenie przed tymi nagannymi praktykami, ale też na zniechęcanie potencjalnych fałszerzy od powielania przestępczych schematów³⁴. Analiza obszarów i technik złych praktyk, stanowi źródło wiedzy pozwalające na wypracowanie instrumentów eliminujących te praktyki. Przykładem tych działań są ciągłe modyfikacje MSSF i ich dostosowywanie do rosnących potrzeb informacyjnych otoczenia. Jednak żadne przepisy nie są w stanie wyeliminować tych praktyk, bez rozstrzygającego w tych kwestiach elementu, jakim jest etyka menedżerów, audytorów i członków rad nadzorczych.

³⁴ A. Karmańska, *Wartość ekonomiczna w systemie informacyjnym rachunkowości finansowej*, Difin, Warszawa 2009, s. 55.